

מהי תורת ארץ ישראל

הרב יעקב סלקמון

פתיחה

עוד לפני קבלת התורה באופן מחייב ועד ימינו בכל השנים לא פסקו אבותינו מללמוד את התורה וכפי שאומר המדרש¹:

”רבי חמא בר חנינא אמר מימיהם של אבותינו לא פסקה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם שנאמר לך ואספת את זקני ישראל, במדבר ישיבה עמהם שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, אברהם זקן ויושב בישיבה היה שנאמר ואברהם זקן, יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר ויהי כי זקן יצחק, יעקב אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר ועיני ישראל כבדו מזקן...”.

זכינו בחסדי ה' ובדורות האחרונים, עם השיבה של עם ישראל לארץ, נוצרה הזדמנות מיוחדת לשוב וללמוד את תורת ארץ ישראל עליה אומר המדרש²:

”וזהב הארץ ההיא טוב, מלמד שאין תורה כתורת ארץ ישראל ולא חכמה כחכמת ארץ ישראל, שם הברולח ואבן השוהם וגו', מקרא משנה ותלמוד ותוספתא ואגדה”.

במאמר זה ננסה לברר מה היא תורה מופלאה זו אליה מכוון המדרש בדבריו.

מה ייחודה של תורת ארץ ישראל?

באופן פשוט, כל לימוד מורכב מתומך הלימוד ומהצורה שבה הוא נלמד, ולכן ניתן לתלות את הייחוד של תורת ארץ ישראל באחד משני העניינים הללו וכפי שנפרט.

א. ניתן לטעון שחומר הלימוד בתורה זו שונה וגם זאת במספר עניינים³:

1. לימוד מקיף יותר המכיל בתוכו עושר רב יותר מזה הנמצא אצל חכמי בבל⁴.
2. לימוד המבוסס על מסורת שונה ביסוד הדברים מהמסורת הבבלית או על מקורות שונים.
3. לימוד שכלליי הבסיסים שונים מאלו המוכרים לנו, ובניגוד לכללי ההיגיון של הלימוד הבבלי לימוד זה מבוסס על כללי הגיון שונים.
4. לימוד המבוסס לא רק על כללי הגיון אלא גם על חשיבה ישרה ורוח הקדש⁵.

¹ ילקו"ש חיי שרה רמז ק"ד.

² בראשית רבה ט"ז, ד'.

³ הצעות 1-2 נוגעות לידע הבסיסי והצעות 3-4 נוגעות להנחות היסוד שעליהם מתבסס הלימוד.

⁴ דבר זה קיים באופן ברור לגבי תחומי הלימוד שבחלקם אינם שייכים בבבל כמו תחומי זרעים, קדשים וחלק מענייני טהרות.

⁵ כך עולה מדברי הרב קוק באורות התורה (יג, ז) וזו לשונו: "כנסת ישראל בכללה חיה בחוץ לארץ חיים שאינם מקוריים. וקל וחומר שתלמידי חכמים, שיסוד חייהם הוא החיים הרוחניים, השכל, הדעה, הרגש, הקדושה והטהרה, שבחוץ לארץ אינם יכולים לקבל אור חיים מקוריים". ועיין שם עוד אות א'.

ב. ניתן לטעון שחומר הלימוד והכללים אינם שונים בין התלמודים וההבדל הוא רק בצורה, כלומר באופן שבו נקלט הלימוד ומתפתח וכן באופן שבו מתנהגים הלומדים או במספרם של הלומדים. כתוצאה מכך ש"אירא דארץ ישראל מחכים" ניתן לדבר על חשיבה רחבה ועמוקה יותר של הלומדים, דבר המאפשר קישורים בין התחומים השונים. יתכן גם שכתוצאה מכך החיבור ללימוד וההבנה יהיו טובים יותר. יתכן שהקדושה של הארץ מובילה לכך שהמחשבה תקלע יותר לאמת - "כי מציון תצא תורה". יתכן גם שבארץ דרך הלימוד מפרה יותר כיון שתלמידי החכמים שבארץ ישראל נעימים יותר וכתוצאה מכך יש דיונים בין הלומדים והעשרה הדדית. יתכן גם שהלימוד מפרה יותר כיון שמספרם של לומדי התורה בארץ רב יותר מבבל. יתכן אף שמצבם הכלכלי של יושבי ארץ ישראל וריכוזם במקום אחד אפשר להם לתת תקצוב ראוי ללומדי התורה דבר שגרם לכך שהלימוד היה מתוך רחבות הדעת.

ג. מלבד האפשרויות הראשונות שצוינו בדבר שוני הלימוד וצורתו יש משמעות רבה לקשר בין התורה לחיים.

התורה אינה רק חומר לימוד הנקלט בלב המעיין, אלא היא דרך חיים כאשר ארץ התורה היא ארץ ישראל ובארץ התורה חיה⁶, בעוד שבחוץ לארץ הכל בבחינת "הציבי לך ציונים"⁷. נוסף על כך חלקים רבים של התורה אינם חלים בחוץ לארץ כלל.

כעת נעיין בדברי המקורות השונים העוסקים בעניין וננסה להבין מה ייחודה של תורת ישראל לאור המקורות.

על פי בראשית רבה – התרבות התורה

נחזור ללשון המדרש שהובא בראשית הדברים, ממנו עולה שתורת ארץ ישראל וחכמתה הייחודית מהוות גורם מכריע ביצירתם של המשנה, המדרש, התוספתא והתלמוד ואכן מוצאם של מקורות אלו מחכמים שישבו בארץ ישראל.

⁶ בעניין זה הרחיב מאוד מרן הראי"ה קוק בספרו 'אורות התורה' ונביא מובאה קצרה (יג, ה), וזו לשונו: "הזרם האלהי הכללי, הזורם בכל חלק מחלקי התורה ונותן להם חיים, הוא מצוי להיות מושג יפה רק פה על אדמת הקודש...". ועיין שם בפרק על עניני ההיזון החוזר שיש בין הלימוד לחיים ואכמ"ל.

⁷ ירמיה לא, כ ועיין רמב"ן ויקרא יח, כה.

אך לכאורה קשה להסיק מתוכן הדברים לגבי ייחודה של תורת ארץ ישראל בעניין מקורות אלו, כיון שמקורות אלו [לפחות רובם] הם מקורות ההלכה גם לתלמוד הבבלי והמדרש מציין שהם נוצרו בארץ ישראל.

ר' ירמיה – חוסר חלקי במסורת

ממספר סיפורים שבהם מסופר לנו על דברי ר' ירמיה על חכמי בבל, עולה שלחכמי בבל חסרו חלק ממסורות הלימוד שהיו לחכמי ארץ ישראל וכפי שמובא בגמרא בפסחים (ל"ד ע"ב)⁸:
"...כי סליק רבין אמרה לשמעתייה קמיה דר' ירמיה ואמר בבלאי טפשאי משום דיתבי בארעא דחשוכא אמריתון שמעתתא דמחשכו לא שמייע לכו הא דרבי שמעון בן לקיש משמיה ...".

עוד עולה מדבריו במספר מקומות שהסברא של חכמי בבל לוקה בחסר. כמו כן נראה שיש הודאה של חכמי בבל [רבא] בכך שסברתו עולה על שלהם וכפי שמתואר במסכת יומא (נ"ז ע"א):
"נתערבו לו דמים בדמים אמר רבא נותן אחת למעלה ושבע למטה ועולה לו לכאן ולכאן אמרוה קמיה דרבי ירמיה אמר בבלאי טפשאי משום דדיירי בארעא דחשוכא אמרי שמעתא דמחשכין הא קא יהיב למעלה דשעיר מקמי מטה דפר והתורה אמרה וכלה מכפר את הקדש כלה דם הפר ואחר כך כלה דם השעיר אלא אמר רבי ירמיה נותן אחת למעלה ושבע למטה לשם הפר וחוזר ונותן אחת למעלה ושבע למטה לשם השעיר נתערבו לו דמים בדמים במתנות האחרונות סבר רב פפא קמיה דרבא למימר נותן שבע למטה לשם פר ולשם שעיר וחוזר ונותן אחת למעלה לשם שעיר אמר ליה רבא עד השתא קרו לן טפשאי והשתא טפשאי דטפשאי דקא מגמרינן להו ולא גמירי והא קא יהיב מטה...".

ר' זירא - טעמים שונים - מסורת שונה

מקור אחר⁹ מספר על כך שר' זירא, בטרם עלייתו לארץ ישראל ללמוד שם, התענה תעניות כדי לשכוח את תורת בבל כדי שיוכל לקלוט את תורת ארץ ישראל בלא שגרסת הינקות תפריע לו וכך מסופר שם:
"רבי זירא כי סליק לארעא דישראל יתיב מאה תעניתא דלשתכח גמרא בבלאה מיניה, כי היכי דלא נטרדיה".

הדור קבלוה מהי תורת ארץ ישראל

⁸ מלבד סיפור זה מצאנו עוד מספר מקומות שענינם דומה, עיין עוד בזבחים ס' ע"ב, מנחות נ"ב ע"א ובכורות כ"ה ע"ב.

⁹ בבא מציעא פ"ה ע"א.

ממקור זה עולה שיש שוני עקרוני בטעמי ההלכות בין בבל לארץ ישראל¹⁰, כאשר ר' זירא ראה את הטעמים שניתנו בארץ ישראל כראויים יותר.

ר' אושעיה ועוד - תכונות הלומדים, חובלים ונועם

כמו כן מצאנו דברים רבים שנאמרו בשבח התכונות של הלומדים בארץ ישראל לעומת אחיהם הלומדים בבבל וכך נאמר במסכת סנהדרין (כ"ד ע"א):

"א"ר אושעיא מאי דכתיב ואקח לי (את) שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים נועם אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שמנעימין זה לזה בהלכה, חובלים אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבלים זה לזה בהלכה.

ויאמר (אלי) אלה [שני] בני היצהר העומדים וגו' ושנים זיתים עליה יצהר אמר רבי יצחק אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שנוחין זה לזה בהלכה כשמן זית, ושנים זיתים עליה אלו תלמידי חכמים שבבבל שמרויין זה לזה בהלכה כזית...".

כמו כן מצאנו אף אמירה חמורה יותר במסכת פסחים (קי"ג ע"ב) בדבר שנאה בין תלמידי החכמים שבבבל:

"תנו רבנן: שלשה שונאין זה את זה, אלו הן: הכלבים, והתרנגולין, והחברין... ויש אומרים: אף תלמידי חכמים שבבבל".

ההשלכות של עניין זה על הלימוד ברורות מהגמרא בתענית¹¹, המדברת על כך שכאשר אין הפריה הדדית של הלומדים יש פחות סיעתא דשמיא וכן יש ירידה ברמת הלימוד, שלפעמים מגיעה עד לכדי לימוד הגורם לטיפשות.

רבי אסי - דלות תורה

רבי אסי טוען שחכמי בבל אינם בני תורה ואינם ראויים שיכבדו אותם בשל תורתם ולכן הם הולכים בלבוש מכובד כדי שיכבדו אותם וכך מובא במסכת שבת (קמ"ה ע"ב):

הדור קבלוה מדהי תורת ארץ ישראל

¹⁰ מפירוש רש"י שם עולה שההבדל הוא באופן הלימוד - קושיה ותירוץ או התישבות בדבר, וזו לשונו: "דלא ניטרדיה - כשעלה לארץ ישראל ללמוד מפי רבי יוחנן, ואמוראין שבארץ ישראל לא היו בני מחלוקת, ונוחין זה לזה כשמן, כדאמרינן בסנהדרין, ומיישבין את הטעמים בלא קושיות ופירוקין".

¹¹ וכך בתענית (ז' ע"א): "חרב אל הבדים ונאלו - חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה, ולא עוד אלא שמתפשין...". אמנם גמרא זו מדברת על חוסר מוחלט של הפריה הדדית אך נראה שכשיש יחסים עכורים בין חכמים, מידי פגיעה בהעשרת הלימוד לא יצאנו.

“יתייב רבי חייא בר אבא ורבי אסי קמיה דרבי יוחנן, ויתייב רבי יוחנן וקא מנמנס. אמר ליה רבי חייא בר אבא לרבי אסי... מפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצוינין? - לפי שאינן בני תורה”.

גישות הפוכות שמצאנו אצל האמוראים - אמירות של חכמי ארץ ישראל בשבח חכמי בבל

ר' יוחנן – גדולי הדור בבבל

לצד אמירות אלו של חכמי הגמרא מצאנו אמירות שנשמעות הפוכות לחלוטין על ידי גדולי החכמים בארץ ישראל.

כדוגמא לכך ניתן לראות את ההערכה העצומה שרחש ר' יוחנן לחכמי בבל בתקופתו [רב ושמואל] עד כדי כך שראה בהם את רבותיו וכך מסופר בגמרא בחולין (צ"ה ע"ב):

“...כולהו שני דרב, הוה כתב ליה רבי יוחנן: לקדם רבינו שבבבל; כי נח נפשיה, הוה כתב לשמואל: לקדם חבירינו שבבבל, אמר: לא ידע לי מידי דרביה אנא? כתב שדר ליה עיבורא דשיתין שני, אמר: השתא, חושבנא בעלמא ידע, כתב שדר ליה תליסר גמלי ספקי טריפתא, אמר: אית לי רב בבבל, איזיל איחזייה; אמר ליה לינוקא: פסוק לי פסוקיך! אמר ליה: ושמואל מת, אמר: שמע מינה, נח נפשיה דשמואל ולא היא, לא שכיב שמואל, אלא כי היכי דלא ליטרח רבי יוחנן”.

כמו כן בניגוד לדעת תלמידיו סובר ר' יוחנן שתלמידי החכמים שבבבל מצוינים בבגדיהם מכיוון שאינם בני מקומן ולא מכיוון שאינם תלמידי חכמים¹².

ר' יוחנן: בבל = כלול מהכל

גם בעניין דרשת השם תלמוד “בבלי” נותן ר' יוחנן דרשה מאוד אוהדת ואלו דבריו בגמרא בסנהדרין (כ”ד ע”א):

“מאי בבל? אמר רבי יוחנן: כלולה במקרא, כלולה במשנה, כלולה בתלמוד. במחשכים הושיבני כמתי עולם אמר רבי ירמיה: זה תלמודה של בבל”.

הסבר לסתירה בין המקורות¹³

מסתבר שיש לתלות את ההסבר להבדל בין המקורות בשני עניינים מרכזיים:

הסבר ראשון - חילוק בין תקופות: ניתן לטעון שלא בכל התקופות היה המצב זהה¹⁴. לכך ניתן

הדור קבלוה **מיהי תורת ארץ ישראל**

¹² עיין בגמרא בשבת קמ”ה ע”ב.

¹³ הסברים אלו נראים כעולים מהמקורות עצמם אך יתכן ויש להציע הסברים נוספים לסתירה הנ”ל ועיין בהקדמת המורה נבוכים (עמ’ יג במהדורת הרב קאפח) המביא שבעה גורמים היוצרים סתירה בין מקורות.

¹⁴ עוד בעניין זה עיין בהמשך בתשובת הרמב”ם.

לצרף מקור נוסף העוסק ביחס בין שני מרכזי התורה ובתמורות שחלו בהם וכך מספרת הגמרא
בברכות (ס"ג ע"א):

"אמר רב ספרא, רבי אבהו הוה משתעי: כשירד חנינא בן אחי רבי יהושע לגולה היה מעבר שנים
וקובע חדשים בחוצה לארץ. שגרו אחריו שני תלמידי חכמים רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה
בן קבוטל. כיון שראה אותם, אמר להם: למה באתם? אמרו ליה: ללמוד תורה באנו. הכריז
[עליהם]: אנשים הללו גדולי הדור הם, ואבותיהם שמשו בבית המקדש, כאותה ששנינו: זכריה
בן קבוטל אומר: הרבה פעמים קריתי לפניו בספר דניאל. התחיל הוא מטמא והם מטהרים, הוא
אוסר והם מתירים. הכריז עליהם: אנשים הללו של שוא הם, של תהו הם. אמרו לו: כבר בנית -
ואי אתה יכול לסתור, כבר גדרת - ואי אתה יכול לפרוץ. אמר להם: מפני מה אני מטמא ואתם
מטהרים, אני אוסר ואתם מתירים? - אמרו לו: מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוץ
לארץ. אמר להם: והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוץ לארץ? - אמרו לו:
הנח רבי עקיבא, שלא הניח כמותו בארץ ישראל. אמר להם: אף אני לא הנחתי כמותי בארץ
ישראל. - אמרו לו: גדיים שהנחת נעשו תישים בעלי קרנים, והם שגרונו אצלך, וכן אמרו לנו:
לכו ואמרו לו בשמנו: אם שומע - מוטב, ואם לאו - יהא בנדוי".

מגמרא זו עולה בבירור שהייתה תקופה שבה במרכז הבבלי היה החכם הגדול יותר אך דבר זה
השתנה לטענת חכמי ישראל.

הסבר שני – קיימים חלוקי דעות בין האמוראים: קל להבחין כי ר' יוחנן הוא בעל דעה חיובית על
חכמי בבל בעוד שר' ירמיה אינו מסתדר עם גישתם¹⁵ ואף תוקף אותם במספר מקומות¹⁶.
דבר מפתיע נוסף עולה מהמקור הבא.

כיצד חכמי בבל שהגיעו לארץ עלו על חכמי המקום?

הגמרא בכתובות (ע"ה ע"א) טוענת שחכם מארץ ישראל שקול כשנים מחכמי בבל, אך ממשכה
הגמרא ומספרת שכאשר אחד מחכמי בבל עולה לארץ ישראל הוא נעשה שקול כנגד שנים מחכמי
ארץ ישראל וכך נאמר שם:

מהי תורת ארץ ישראל

הדור קבלוה

¹⁵ הגמרא בבבא בתרא (כ"ג ע"ב) מספרת לנו שעוד בהיותו בבבל חלק ר' ירמיה על גישתם ואף הוציא מבית המדרש בשל כך. אמנם
מצאנו שהוא הוחזר לבסוף (שם קס"ה ע"ב) אך לא מצאנו ששינה דעתו, כפי שעולה מהגמרא בראש השנה י"ג ע"א ובתשובת ר' זירא
שם וכן בבבא מציעא בריש אלו מציאות ע"ש ואכמ"ל.

¹⁶ את ראשית המחלוקת בשאלת הבכורה ניתן לראות כבר בימי התנאים בהצהרתו מרחיקת הלכת של ר' נתן (ירושלמי נדרים פ"ו
ה"ח): "קם רבי נתן ואשלם כי מבבל תצא תורה ודבר ה' מנהר פקוד אמרין ליה כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם...".

“ולציון יאמר איש ואיש יולד בה והוא יכוננה עליון אמר ר' מיישא בר בריה דר' יהושע בן לוי אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה אמר אביי אחד מינייהו עדיף כתרי מינן. אמר רבא אחד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מינייהו דהא רבי ירמיה דכי הוה הכא לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן כי סליק להתם קרי לן בבלאי טפשיי”.

כיצד יתכן הדבר? אם חכמי בבל גדולים יותר, הרי שגם בארצם הם גדולים יותר. ואם חכמי ארץ ישראל גדולים יותר, הרי שגם בבואם של חכמי בבל לארץ הם אמורים לשמר את יתרונם?!

הסברו של רש"י במהדורא קמא [מובא בשטמ"ק]

על פי דברי רש"י עולה שהיתרון בארץ הוא איריה המחכים, אך ישנו יתרון לחכמי בבל שהם רגילים ללמד תורה בחריפות. כאשר בני בבל עולים לארץ הם נהנים משני היתרונות - אור הארץ והרגילות לחריפות, וזו לשונו:

“רש"י ז"ל במהדורא קמא: וכל חד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מינייהו. נראה לי הטעם כי בני ארץ ישראל טבע הארץ מסייע להם משום דאוריא דארץ ישראל מחכים אבל אינם רגילים ללמוד כל כך בחריפות כמו בני בבל ולכן בבני בבל ההרגל מסייע ולבני ארץ ישראל טבע הארץ וטבע הארץ עדיף מן ההרגל אבל כשבן בבל עולה לארץ ישראל הנה ההרגל והטבע מסייעים אותו ומשום הכי עדיף כתרי מינייהו”.

דעת הריטב"א [ור"ב"ש בשטמ"ק]

הריטב"א שם מסביר שהסיבה לכך שבהגיע בן בבל לארץ הוא מתעלה היא המעבר מטומאת ארץ העמים לקדושה.

טעם נוסף העולה מדבריו הוא שכיון שאינם בני המקום, אין עליהם טרדות ולכן הם אינם מתבטלים.

התלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי - מי עדיף?

שאלה משמעותית נוספת שיש לשאול בהנחה שהתלמוד הירושלמי הוא תורת ארץ ישראל והתלמוד הבבלי הוא תורת חוץ לארץ - מהו התלמוד העדיף? נראה שבכך נחלקו הראשונים.

הגמרא בחגיגה י' ע"א אומרת שהמעבר בין ש"ס לש"ס מקשה את הלימוד וזו לשון הגמרא:

“וליוצא ולבא אין שלום אמר רב כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום

ושמואל אמר זה הפורש מתלמוד למשנה ור' יוחנן אמר אפילו מש"ס לש"ס”.

הגמרא מביאה שהמעבר אינו מביא ברכה אך אינה אומרת במפורש מה הש"ס שממנו אין לעבור.

מהי תורת ארץ ישראל

הדור קבלוה

דעת רש"י - הירושלמי עדיף

לרש"י אין לעבור מהש"ס הירושלמי לש"ס הבבלי¹⁷ ומשמע מדבריו שמעבר מבבלי לירושלמי אינו בעיתי שכן יש עליה ברמת הלימוד.

דעת התוספות רי"ד - הבבלי עדיף - מבואר יותר

לדעת התוספות רי"ד התלמוד הבבלי מבואר יותר מהירושלמי ולכן הוא עדיף, וזו לשונו: "ונראה לי דאיפכא מסתברא דאדרבה תלמוד בבלי מבאר יותר וזה האדם כדי להקל מעליו הניח תלמוד בבלי ומתעסק בתלמוד ירושלמי".

דעת התוספות

לדעת תוספות שני המעברים אינם רצויים כיון שלא תהיה ללומד זה שיטה מסודרת בלימוד לא על פי מסורת בכל ולא על פי מסורת ירושלים אלא קרעים מזה ומזה.

תמורות שחלו לפני חתימת התלמוד בבבל

נקודה חשובה נוספת שיש לציין בהקשר זה היא תשובת הרמב"ם (סימן תל"ז) המובאת גם בדברי הריטב"א ביומא (נ"ד ע"א) הטוען שבסוף תקופת התלמוד רבתה התורה בבבל וכל האמירות שנאמרו בגנות תורת חכמי בבבל אינם נכונות כלל לתקופת עריכת התלמוד שהיתה, כאמור, תקופה של שגשוג בלימוד התורה ואלו הם דבריו:

"משום דדיירי בארעא דחשוכה אמרי שמעתתא דחשיכן. פירש הרמב"ם ז"ל בתשובה שאלה דר' ירמיה לטעמיה דאמר במחשכים הושיבני כמתי עולם זה תלמוד בבלי וטעמא משום דלא נהירי להון טעמי דמתנייתא כהלכה כמה דנהירי לרבנן דארץ ישראל. ור' זירא נמי בעי דלשתכח ליה טעמיה דבבלאי משום דלא נהירן ליה בתר דשמע טעמא דמערכאי דמנהגא דעלמא דמדכר איניש טפי מאי דגמר ברישא. מיהו לאו בכל הדורות היו כן אלא בימי רבה ורב יוסף ואביי ורבא דהוו להו שמדות כדאיתא בהשוכר את הפועלים. ואמרינן נמי בפרק אלו טריפות ערקו רבה ורב יוסף ור' זירא אמר להו ערוקאי שהיו בורחין מחמת השמדות ואמר להו ר' זירא שעם כל זאת לא ישכחו דברי התורה ואמרינן בפרק המנחות והנסכים והיו חייך תלואים לך מנגד זה הלוקח תבואה משנה לשנה ואם כך ללוקח תבואה משנה לשנה כ"ש לשמדות שיש בו סכנת נפשות וזהו טעמן של ר' זירא ור' ירמיה. אבל אחר כך נתגברה התורה בבבל כ"ש בימי רב אשי דאמרינן מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד ע"כ דברי רבינו ז"ל וחיים הם למוצאיהם".

מהי תורת ארץ ישראל

הדור קבלוה

סוף דבר

¹⁷ מלשונו של רש"י אמנם עולה כי התלמוד הבבלי "עמוק" יותר אך לא נראה שיש לראות בכך יתרון לשיטתו.

מהדברים שתוארו לאורך המאמר עולה בבירור כי לא ניתן להצביע על אופן לימוד שונה בין בבל לארץ ישראל ולקבוע כי לימוד זה נכון יותר. יתכן אף שמחלק מהמקומות עולה הפכס של דברים. מה שכן עולה בבירור הוא **שעצם הלימוד בארץ ישראל ואיורה המחכים הם היוצרים את איכות הלימוד השונה**. כמו כן ברור שעלינו לאמץ את הנהגתם של חכמי ארץ ישראל שהיו מנעימים זה לזה בהלכה ולהוסיף בעומק הלימוד וביצירת חיים של תורה. נתפלל ונפעל לכך שגאולת ישראל תמשיך ותתרחב וניגאל גאולה רוחנית שלימה ונזכה לחיות עם כלל האומה חיים רוחניים שלמים ועל ידי כך לחוות את תורת ארץ ישראל במלואה¹⁸.

¹⁸ נציין בעניין זה את דבריו של הראי"ה קוק זצ"ל בעניין זה ויהי רצון שנוכח: "ועלינו להקים בתוכה ישיבה מרכזית עולמית כבירה ואדירה לא רק בעד בני ארץ ישראל, כי אם בעד כל הגולה כולה, אשר אליה ינהרו כל הצעירים למודי ה' המצוינים בכשרון ושאר רוח מכל תופשי התורה בכל תפוצות הגולה, ויעלו ירושלימה" לקצה בגבעות ולסתת בהרים לפרק היות ולתריך שברים", להחזיר עטרה ליושנה ולהשתלם בה בתורת ארץ ישראל ובתחית הקודש על אדמת הקודש! שם במקום "ארוזים", בתוככי המרכז הגדול והקדוש הזה יקבלו הם תורת חיים מאוצר חיים ושם יכירו וידעו גם הם את הוד הקדושה, התפארת והעז אשר אנחנו חשים ומרגישים בארץ חמדתנו ועתידינו, וכמה גדול הוא כח האויר המחכים של ארץ קדשנו להשפיע עלינו שפע חיים ואורה על דרכינו. שם במקום הקודש יבינו "בחורי ישראל" ובחיריו את הכח המרכזי הפועל ב"כנסת ישראל" היושבת על אדמת הקודש ושם יגלה ויראה להם אור האחדות של "גוי אחד בארץ", ואהבת החיים ב"ארץ החיים" תרחיב את לבם ותפתח את דעתם, ומחשבות התהו המתפרנסות מבצת הגולה, הפזור והרפיון לא יעלו עוד על לבם. ועל ידי לימוד חי ופועל וקבוע בכל מקצועותיה של תורה על אדמת קדשנו ילכו הלוחך וחסור כל אותם פרודי הדעות וחלופי השטות אשר השתרגו ועלו ב"אויר ארץ העמים" מרוב אפלה של גולה אחר גולה. שם יתקבצו ויתכנסו במקום אחד בקבוץ והתאמה כל פזורי המחשבה הגדולה של "כנסת ישראל", אשר נתגלתה בצדדים שונים, בדורות עולמים, במצבים מיוחדים, בפלגות רחוקות ובמקצועות וסגנונים מחולפים. ועל ידי רוח החיים העליון היוצא ממקור האחדות המוחלטת ב"ארץ החיים" ונוכע במהלכה של תורת ארץ ישראל בשעה שהיא מתבססת על תחית האומה והארץ וצפית הישועה ההולכת ומתכוננת לעינינו, יהיו התלמידים הללו גם בהיותם זקוקים עוד לשוב לארץ גלותם, בכל מקום שהם, המשפיעים היותר גדולים וטובים להרבות ולהפרות את ההכרה הבהירה הראויה להתגלות באומתנו על דבר ערכה של תחית הקודש והוד עוזה בארץ ישראל לעתיד לבוא". (מאמרי הראי"ה, עמ' 63, בעניין הישיבה המרכזית העולמית בירושלים)